

УДК [398.3:393](477.86)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.04.978>

КОЛИ ЧОЛОВІК «ХОЧЕ ЦЕМУ СВИТОВИ ДІКУВАТИ»: ПРІКМЕТИ, ВІРУВАННЯ І НАСТАНОВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАСТАННЯМ СМЕРТІ НА ПОКУТТІ

Леся ГОРОШКО-ПОГОРЕЦЬКА
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-2467>

кандидатка історичних наук,
старша наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ етнології сучасності,
проспект Свободи, 15, Львів, 79000, Україна,
e-mail: horoshyna@gmail.com

Про актуальність зазначеної теми свідчить та обставина, що смерть є невід'ємною частиною життя кожної людини. Відтак метою статті є розгляд комплексу звичаєво-обрядових і світоглядних явищ, пов'язаних із настанням смерті. Об'єктом дослідження є традиційний світогляд і звичаєво-обрядова культура жителів Покуття, а предметом — вірування, прикмети і настанови, яких дотримувались і на які зважали у час смерті на Покутті. Поміж ними — знаки, які могли віщувати про наближення смерті, а також низка заходів, за допомогою яких намагалися полегшити недужому відхід у потойбіччя.

Джерельною основою дослідження є матеріали власних польових досліджень авторки впродовж 2013—2014 рр. у селах Коломийського, Городенківського, Снятинського, Тлумацького і Тисменицького р-нів Івано-Франківської обл., а також праці кінця ХІХ — поч. ХХІ ст.

Методологія ж роботи ґрунтується на загальнонаукових методологічних принципах та основних вимогах, які ставляться щодо праць історико-етнологічного спрямування. З'ясовано, що розглянутий етнолокальний варіант поховальної звичаєвості Покуття має питомі українські риси, зберігаючи при цьому самобутній вияв.

Ключові слова: прикмети, вірування, смерть, агонія, помирання, недужий, Покуття.

Lesya HOROSHKO-POHORETSKA
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8741-2467>
Candidate of Historical Sciences (= Ph.D. in history)
Senior Researcher at the Ethnology Institute
of National Academy of Sciences of Ukraine,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: horoshyna@gmail.com

WHEN A MAN WANTS TO THANK THE WORLD (KOLY CHOLOVIK «KHOCHE TSEMU SVITOVY DIEKUVATY»): OMENS, BELIEFS AND INSTRUCTIONS RELATED TO THE ONSET OF DEATH IN POKUTTIA

The fact that death is an integral part of every person's life testifies to the *relevance* of this topic. Therefore, the *purpose* of the article is to consider the complex of ritual and worldview phenomena associated with the onset of death. The *object* of the study is the traditional worldview and customary and ritual culture of the inhabitants of Pokuttia, and the *subject* — beliefs, omens and instructions which were followed and which were taken into account at the time of death in Pokuttia. Among them are signs that could herald the approach of death (peculiar behavior of animals, observations of plant life, dreams, unusual sounds in the home, the appearance of ritual or everyday bread and a sick or dead person, the direction of smoke from a candle, garbage, etc. in calendar and funeral rites), measures to relieve agony (confession, communion, anointing with oil, promulgation of the last will and testament, praying for the sick, pouring him with holy or ordinary water, transferring him from bed to a bench, removing a feather pillow, covering him with consecrated objects, etc.).

The *basis* for the research are the materials of the author's field research during 2013—2014 in the villages of Kolomyjs'kyj, Horodenkivs'kyj, Sniatyns'kyj, Tlumats'kyj and Tysmenyts'kyj districts of Ivano-Frankivs'k oblast', and works of the end of nineteenth and the beginning of twenty-first centuries. The *methodology* of this work is based on general scientific methodological principles and the basic requirements that apply to the works of historic and ethnological direction.

It was found out that the ethnolocal version of the funeral customs of Pokuttia has specific Ukrainian features. At the same time it conserves the distinctive manifestation.

Keywords: omens, beliefs, death, agony, dying, sick, Pokuttia.

Вступ. Поховальні звичаї та обряди є найменш дослідженою ланкою сімейної звичаєвості українців. Водночас завдяки своїй консервативності цей пласт обрядовості зберіг чи не найбільше архаїчних елементів, що сягають дохристиянських часів. Стійкість до звичаєвих новотворів притаманна й похоронно-поминальній звичаєвості Покуття, оскільки дотримання давніх настанов щодо повождення із покійником диктувалося бажанням допомогти душі легше дістатися до потойбіччя, забезпечити її уявні потреби на «тому» світі і попередити повернення у «цей» світ, що, своєю чергою, мало захистити живих від імовірного згубного впливу смерті. Перелік праць, які дають змогу висвітлити локальні особливості поховальної обрядовості жителів Покуття, достатньо обмежений. Мова про розвідки кін. XIX — поч. XX ст. О. Кольберга [1, s. 214—223; 2, s. 157—159], К. Мрочка [3, s. 498, 587—595], І. Волошинського [4, с. 194—213], О. Кисілевської [5, с. 299—302], О. Михайловського [6, с. 302—315], А. Онищука [7, с. 315—338]. Наприкінці XX ст. — на початку XXI ст. їх доповнили експедиційні нотатки Л. Артюх, М. Паньківа [8, с. 131—135, 141], О. Серебрякової [9, арк. 1—51; 10, арк. 1—175; 11, арк. 1—253], авторки цієї статті [12, арк. 1—116; 13, арк. 1—97], Л. Ковальчук, А. Випасняка, М. Вітенка. Польові записи трьох останніх авторів увійшли до однієї з аналітичних праць М. Паньківа [14, арк. 99—106; 15, с. 37—54]. А ще на початку XXI ст. з'явилися краєзнавчі нариси В. Возняка [16, с. 141—142], І. Гетьмана [17, с. 183—185], М. та Д. Петруків [18, с. 45]. Власне перелічені праці, а головню розвідка М. Паньківа ««Мамко моя, зозуленько моя...» (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті)» та свіжі польові записи стануть підґрунтям для дослідження поховальної звичаєвості жителів Покуття.

Основна частина. Скрізь на досліджуваному терені вірили, а подекуди не втратили віри й досі, що смерть не настає зненацька, про неї можуть свідчити різні знаки. Спостережливі жителі Покуття зауважили чимало таких прикмет і знамень, які можна згрупувати у такий спосіб. Свідчення швидкої смерті вбачали у певній поведінці тварин: послідовні крики деяких птахів, невластивий їм спів, виття собаки, ревіння худоби, риття землі кротом чи собакою, злітання пташок до певного об'єкта тощо. Задля ілю-

страдії наведу кілька автентичних вірувань: «Єк сова кийує на хакі, то хтос умре» (с. Карлів Снятинського повіту, нині — с. Прутівка Коломийського р-ну); «Ворони каркають до мерця. Круки літають і каркають тоже, то хтось вибереться з тої хати» (с. Великий Ключів Коломийського р-ну); «Як сова кричить або крук на оборі, то кажут, шо буде смерть у родині, а як понад село летит крук тай краще, то кажут, шо будут люди мерти в цілім селі» (с. Далешів Городенківського повіту, нині — с. Далешове Городенківського р-ну); «Єк синиці беси у вікно у зимі, то чоловік дес гине у дорозі, у снігах» (с. Карлів Снятинського повіту); «Єк зазуля кує летючи понад хату, або сидючи на хакі, то вікує душы з хати» (с. Тростянець Снятинського повіту, нині — с. Тростянець Коломийського р-ну); «Куртя, єк піє — то хтос умре. Єк піє, то берут і мірют від стола до порога (усе перевертают) і що прийде на поріг — ци голова, ци хвіст, то то утинают» (с. Карлів Снятинського повіту); «Як пес виє... в землю, то хтось помре в тій хаті. Як рие яму, та хтось помре» (с. Вікняни Тлумацького р-ну); «Єк си пасішникови сивно бжьоли роє і багато меду наносі, то тому так си старают, бо то ўже послідний раз для свого газди» (с. Тростянець Снятинського повіту); «Коли мурашки загніздяться під призьбою хати» (с. Рожнів Косівського р-ну); «Єк накоўтачь (дятель) коўтає у шкіну хати, то має вікоўтати смерть» (с. Тростянець Снятинського повіту) [3, с. 498, 587; 4, с. 194, 195; 5, с. 299; 6, с. 303; 7, с. 317—318; 8, с. 131; 9, арк. 21, 36; 10, арк. 6, 15, 38, 63, 71, 116; 13, арк. 15, 68—69]. Провісниками «баби з вильми» могли бути і деякі рослини. Скажімо, сподіватися на смерть могли в тому разі, якщо під призьбою зненацька виросла щиріця, надто добре вродили коноплі, почало всихати чи перестало плодоносити дерево, посаджене на чийось честь, у весільному вінку почорнів барвінок [6, с. 303; 15, с. 40; 19, с. 13]¹.

Іноді наближення «зубатої баби з косоў» витлумачували з низки сновидінь. Скажімо, певними щодо

¹ З-поміж інших вкрай поганих весільних прикмет згадаю зустріч весільної процесії з поховальною, падіння одного з весільних атрибутів (персня, корони, вінка молодої, калача тощо) під час весілля [9, арк. 26, 47; 10, арк. 7, 37, 47, 63; 15, с. 40].

її приходу покутяни були в разі, якщо наснилися панотець, померлі, весілля, народження дитини, падіння в яму чи її викопування, брудна вода, зорана земля, зрубане дерево, скриня, човен, чорна корова, полотно, нова хата, місяць тощо [2, s. 158; 3, s. 587; 4, с. 194, 195; 5, с. 299; 7, с. 318; 15, с. 40]. Однак найпоширенішим сном, який, за віруваннями, міг віщувати смерть, був сон про втрату зуба: подекуди ознакою того, що помре хтось із ближчої родини, вважали випадіння зуба із кров'ю, якщо ж зуб випадав безкровно, то й смерть мала навідатись до далекої родини (с. Карлів Снятинського повіту, с. Вербівці Городенківського р-ну). А от у Черемхові на Коломийщині зловісним вважали, якщо снили зубний біль [2, s. 158; 4, с. 195; 5, с. 299; 6, с. 303; 7, с. 318; 15, с. 40].

Зчаста у покутських селах господині стежили, чи, бува, не «запалася» у печі якась із пасок, бо це б віщувало смерть того, кому вона призначалася. Про це ж могло свідчити, якщо паска «перепукла» або надто гарно вдалася, бо, як оповіли у Вікнях на Тлумаччині, господиня більше вже її не пектиме. У Рожневі на Косівщині, всаджуючи паску у піч, вдавалися до своєрідного ворожіння: навхрест складені два колосочки жита ліпили до паски знизу, якщо вони під час випікання згорали, це вважали знаком, що хтось із подружжя помре. До слова, за ознаку розпаду родини внаслідок смерті мали також «розділений хліб» уві сні чи «розколену кулешу» після приготування. Пильно зважали і на те, аби, раптом, не перевернувся хліб, коли його виймають із печі, бо це було лихим знаком для господині [3, s. 587; 4, с. 195; 6, с. 303; 7, с. 318; 9, арк. 41; 10, арк. 5, 62]. Окрім того, недобру подію очікували, якщо в хаті провалилася піч, тріщали меблі і сволок, вчувався стук, зненацька випадало з рами скло, зі стіни падали образи чи портрети, у хаті на долівці зі соломи чи з хмизу випадково викладалися хрести [4, с. 194; 6, с. 304; 12, арк. 72; 15, с. 40].

А ще ознаки можливих відвідин «дуже страшної баби з граблями» намагалися «видивитися» за зовнішнім виглядом і поведінкою недужого. Якщо він повертався до стіни, чорнів, спав із розплющеними очима, у нього загострювався ніс, синіли нігті, проступали жили, він охоче говорив про подорож чи йому ввижались рідні, це вважали певними ознаками її наближення. Окрім того, про її появу міг свід-

чити «солоний» піт недужого. Якщо ж, натомість, піт був «терпким» на смак, вірили, що людина ще житиме (с. Карлів Снятинського повіту). Так само вірили, якщо дим від свічки після освячення єлею піде до дверей, то й недужа особа «*підє за ксьондзом*», а якщо дим стелитиметься до образів, є надія на одужання [3, s. 587; 4, с. 194, 195; 6, с. 303—304; 7, с. 320; 10, арк. 97]. Власне ворожіння за напрямом диму характерне для різних етапів поховальної та календарної обрядовості. Скажімо, на Снятинщині вірили, якщо дим від спаленого сміття повертається до хати, то недужа особа спочине. Якщо ж так відбувається вже після виносу тіла з оселі, варто сподіватися на ще одного небіжчика. Таку ж подію очікували, якщо дим від задутого світла крутився у хаті, раптово згасав каганець, свічка, яку засвітили на Пущення чи Святвечір², гасла не догорівши, дим від задуті на Святвечір свічки прямував до дверей [3, s. 587, 589, 590; 4, с. 195; 6, с. 304; 9, арк. 34, 42, 51; 10, арк. 49, 65, 85; 15, с. 40]. До слова, схожим чином за характером горіння свічок під час шлюбу чи хрещення у церкві «вчитували» майбутню долю молодят, дитини, хрещених батьків: чия свічка швидше згорала чи гасла, того вважали першим претендентом на відхід у потойбік [9, арк. 34, 51; 10, арк. 48, 69].

Іноді появу «баби з віником» вбачали й у зовнішності вже померлої людини. Скажімо, за свідчення ще однієї смерті мали, якщо померлий «відмолодне», тобто по смерті має «свіжий» вигляд. Саме так трапилося у родині М. Паньківа (Городенківщина). На Тлумаччині (с. Буківна) такого ж висліді сподівалися, якщо молодий літами мрець виглядав старо. А ще вистерігалися, якщо померлий мав розплющені очі. На Снятинщині вірили, якщо «втворене» праве око, то небіжчик «видивиться» когось із далекої родини, якщо ж він «задивляється» лівим оком, то може «забрати» когось із кривних родичів [3, s. 589;

² Серед святвечірніх ворожінь і прикмет, які могли свідчити про настання смерті в родині, варто згадати звичай спостерігати за своєю тінню (якщо тінь виявиться темною, сподівалися на мерця), зазирати у вікно після Святої вечері (хто себе не побачить у хаті, ймовірно, помре), залишати ложки на ніч і тріски на підвіконнях (чия перевернеться чи впаде, той залишить «цей» світ), вкладати хрестик зі соломи до куті (тому, кому він трапиться, загрожує смерть), зауважувати, чи хтось чхне під час вечері (така особа вважалась zagrożеною) [10, арк. 34, 59, 61, 85, 110, 111; 15, с. 40; 20, с. 1122].

4, с. 197; 5, с. 300; 6, с. 303—304; 7, с. 318; 10, арк. 28, 79; 15, с. 41]. Повернутися в родину, як вірили, «баба з мітлою» могла й тоді, коли в селі впродовж півроку по смерті людини ніхто не помер. А от про те, що в селі знову когось ховатимуть, свідчив дзвін, який озвався самотужки після того, як завершили дзвонити «в подуш» (с. Тростянець на Снятинщині). Натомість у Далешеві на Городенківщині дослухали, який саме дзвін завершить подзвін: малий віщував смерть малолітній особі, а великий — старшій [4, с. 200; 6, с. 303].

Беручи до уваги прикмети і зваживши на стан недужої особи, рідні вдавалися до панотця, аби він її висповідав і причастив, бо годиться «чистим піти з цього світу», «на той світ треба йти з чистою душею» (сmt Чернелиця, с. Незвисько на Городенківщині) [15, с. 41]. Отож, коли лігня чи недужа людина «вибирає си на тот світ» («споріжеї душыу», «робит з душею порєдок», «хоче цьому світови декувати», «збирає си у дилеку дорогу», «сповідає си», «каєт си»), родичі вбирають її в чисту одіж, кладуть на свіжу постіль, а побіля ставлять воскову мисочку, в якій священник освячує елей. Після сповіді і причастя панотець традиційно здійснював оливопомазання («маслування», «помазання»), тобто змащував чоло, груди, руки, долоні і ноги освяченою олією, а відтак обтирав усе прядивом, яке належалося спалити разом із «мищинкою». За поширеним віруванням, маслосвяття мало остаточно визначити долю недужого: «Єк слабого помасте елеем, то він від того або борше ўмре, або подужіє, а мучіти си не буде» (с. Тростянець Снятинського повіту); «Аби хорий або поздоровів, або лекше, борше умер, наймают у ксьондза маслосвятіє» (с. Далешів Городенківського повіту); «Вірають, що як до трох днів по маслованю не умре, то ще чекати до девяти (днів), а як пережєє 9, то вже не умре» (с. Карлів Снятинського повіту); «Священника кличут, елей світить священник, то полегшує трохи» (с. Гарасимів Тлумацького р-ну) [4, с. 195, 196; 6, с. 304; 7, с. 319, 320; 8, с. 132; 13, арк. 87]. Якщо ж ставалося так, що недужий хотів «каяти си гріхів» і «прощєти гиў ворогам», проте поблизу не було духовного отця, аби вислухати сповідь, полегшити йому душу міг хтось із поважних літніх людей (с. Незвисько на Городенківщині) [15, с. 41]. А ще за відсутності панотця хвора

людина могла тричі проказати: «Простит мені», — усім присутнім, по чому вони традиційно відповідали: «Най Бог простит і прийме твою душу» (Снятинщина); «Прощєйти мині». — «Най вам Бог простит, на щісте, на здоровє, на гріха отпущеніє, на многа літа», «Най вам Бог простит на гріха отпущеніє, най вам Бог даст царство небесне». — «Най вам Бог даст здоровє» (Городенківщина); «Прости біг» (Коломийщина). Власне з огляду на передсмертне каяття «близького смерти» сусіди, знайомі, а часом навіть неприятели, щойно почувши, що хтось занедужав, «шьо му віходу не буде», приходили «попрошьити си, послїдний раз єго відвідати, бо він вибирає си на тот світ та потїшити єго в слабости, а родину ў журі». За даними К. Мрочка, чинили так навіть у тому разі, коли передсмертна недуга могла загрожувати життю односельців [3, с. 588; 4, с. 195; 5, с. 299; 6, с. 304—305; 7, с. 320].

Присутність знайомих та рідних побіля людини, яка готова «з Богом си поїднати», важлива ще й тому, що вона потребує свідків для виголошення духівниці («дистаменту», «запису»). Відчуваючи, що «ни доўгий му вік», недужий узвичаєно робив останні розпорядження щодо власного поховання, а також у присутності свідків заповідав частки свого майна кому волів їх передати. Так вчинялося, якщо хворий був притомний та «при розумі» і в разі, якщо цього не було зроблено завчасу. За бажання частку скарбу він міг залишити також чужим людям, панотцеві чи вділити на благочинність. Остання воля покійного була обов'язковою до виконання, а нехтування нею спричиняло осуд громади і могло, як вірили, слугувати причиною розмаїтих бід [1, с. 214; 6, с. 304; 7, с. 319; 15, с. 41].

Полагодження всіх земних справ зазвичай полегшувало відхід у потойбік, відтак присутні не залишали помираючого на самоті й «сокотили», аби він, бува, не відійшов без свічки, бо, як вірили, «хто тут ўмер без світла, то там не увидит світла божого». Натомість зі свічкою душа «не блудитиме» і «уже беспечно трафит на суд божий». Задля цього й досі її вкладають в руки недужому чи ставлять побіля нього. У минулому воліли, аби свічка була з «бжівного» воску, а не із «земельного», бо остання «вонєтиме» на «тім» світі. Недоладною могла стати й перша, якщо віск для неї побував

у «жидівських» руках, бо представників цього народу мали за «нехристів». А от придатними для цієї потреби вважали «гримницю», «стрітенську» свічку, свічку «з трийці» і ту, з якою впродовж семи років освячували паску [3, с. 588; 4, с. 196; 5, с. 299; 6, с. 305; 7, с. 320; 8, с. 131—132; 12, арк. 88; 15, с. 42; 18, с. 45].

Траплялося, проте, і так, що навіть за дотримання усіх цих чинностей людина агонізувала тривалий час. Якщо недужий довго «чъисував», присутні вдавалися до низки заходів, які мали полегшити його відхід до іншого світу: забивали вила на дах оселі і відтак розламували їх; ховали або повертали дзеркало до стіни, «*аби си на хату не дивило*», бо воно своїм відблиском начебто заважало помиранню; молилися за помираючого чи наймали дяка читати з Псалтиря т. зв. «*прохідну дорогу*»; будили тих, хто на той час у хаті спав, аби він, пробудившись, не «*спудив мирце*», а сам не заснув навіки; напували недужого свяченою чи звичайною водою і відваром «тої» (аконіту); вкладали йому під пахву освячені «тою» чи солонину; скликали до хати людей, бо «*може си трафит межи ними іка шіслива душе та він борші сконає*» [3, с. 588; 5, с. 299; 6, с. 305; 7, с. 321, 322; 12, арк. 9, 42, 65, 68, 88; 13, арк. 15, 54, 87]. Іноді задля полегшення помирання недужого перекладали з ліжка на лаву (с. Ліски на Коломийщині), виймали йому з-під голови подушку і підклали кожух, бо вірили, що на заваді куряче пір'я (с. Карлів Снятинського повіту, запис А. Онищука). Деінде на цьому ж терені, як і на Городенківщині (с. Чортовець), про що довідуємось із записів К. Мрочка і О. Кольберга, недужого перекладали на долівку, встелену кожухом вовною донизу, бо «*на личку*» недужий начебто спочине швидше [1, с. 214; 3, с. 587—588; 7, с. 320—321]. Довго «конати», як вірили, людина могла в тому разі, якщо вчинила якийсь гріх, до прикладу, важко працювала під час свят, сердилася на когось, шахраювала чи щось поцупила, або ж мала «скусу», «бїду», а власне злого духа. Радою за цих обставин було повернути вкрадене, віддати «*за простибїг*» здобуте завдяки шахрайству, а «бїду» передати комусь, хто б свідомо чи ні узяв помираючу людину за руку або купив щось у неї [7, с. 321].

Маючи різні можливості відібрати в людини життя, бо, як вірили покутяни, «*гірше... смерти нічо*

нема» й «*усї люди ўмирало від смерти*», та, яка «*кіла не має*», все ж могла бути «своєю», тобто мати природні причини, зокрема старість чи недугу, а могла трапитися «нагло», тобто бути вислідом чарування, наврочення, нещасного випадку, неправдивого свідчення, самогубства тощо («*з очий*», «*з чьирїю*», «*єк когос трафит*», «*хтось стратив си*», з «*фалчивої прицєги*») [6, с. 302—303; 7, с. 315, 316, 319; 13, арк. 15]. Однак, незважаючи на причини й обставини, за яких жінка, яка «*борзо ходит і нічо не їст*», навідувалась до людини, про її появу свідчив відхід душі [4, с. 196]. Цю правду, жителі Покуття не дійшли згоди, як саме душа залишає тіло, бо лише в Тростянці на Снятинщині вірили, що за життя душа може перебувати у голові, в серці, у легенях, у печінці, у цілому тілі, а після смерті, за віруваннями одних, вона виходить через уста з останнім подихом, натомість інші вважали, що крізь очі, коли людина востаннє «*глипне очима*» [6, с. 305, 306]³. Мабуть, саме тому й назв, які позначали, що недужий відійшов до іншого світу, тут побутувало чимало: «*помер*», «*сконав*», «*віддаў Богови духа*», «*віддаў Богови душу, а дїтькови с...ку*», «*спочив на віки*», «*упокоїў си*», «*уже покойний*», «*уже погекуваў*», «*уже віслужїў своє*», «*заснуў*», «*застиг*», «*дригнуў*», «*крипнуў*», «*скрипіруваў*», «*ухопило го ўже*», «*закотиў роги*», «*закотиў ноги*», «*перестаў жити*», «*пішоў на тот світ*», «*пішоў ду дому*», «*розпрошїў си на віки*», «*перенїс си на тот світ*», «*подекуваў за службу*», «*задер лаби*», «*загнуў копаниці*», «*протїгнуў си*», «*вітріціў очі*», «*луснуў*», «*закацєпаў*», «*вітопїў*». А тіло, що залишилося без душі, називали «*мерцем*», «*кілом*», «*трупом*», «*небїщиком*», «*покоїним*», «*помершим*», «*смертелником*» [6, с. 305, 309; 7, с. 322].

Висновки. Аналіз фактографічного матеріалу засвідчує наявність у поховальній обрядовості Покуття низки аналогій до поховальних звичаїв та обрядів інших українських теренів [20, с. 1121—1132; 21, с. 228—232; 22, с. 45—47; 23; 24, с. 330—334; 25, с. 569—589; 26, с. 809—815; 27; 28, с. 94—109; 29, с. 571—586; 30, с. 135—141; 31, с. 172—203; 32, с. 128—134; 33; 34, с. 314—316; 35, с. 505—512; 36, с. 263—266; 37, с. 69—74; 38, с. 197—221].

³ У Карлові на Снятинщині зрачок («чоловічок», «здрик», «здрічок») дехто також уважав душею [7, с. 324].

Зважаючи на консервативність поховальної традиції, низка таких збіжностей є чималенькою. Окрім того, багато традиційних явищ на досліджуваному терені побутує досі. Скажімо, і нині за ознаку наближення смерті мають своєрідну поведінку тварин, зовнішній вигляд великодньої паски, а також пильно стежать за перебігом весільного обряду, аби визначити, чи, бува, не загрожує комусь із подружжя дочасний відхід із цього світу. Власне такі обрядові реалії спонукають до подальшого дослідження покутської обрядової традиції і пошуку нових фактографічних даних.

1. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Wrocław; Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne; Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1961. Т. 29: Pokucie. Cz. 1. 358 s.
2. Kolberg O. *Dziela wszystkie*. Wrocław; Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne; Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1963. Т. 31: Pokucie. Cz. 3. 241 s.
3. Mroczko K.F. Śniatyńszczyzna. (Przyczynek do etnografii krajowej). *Przewodnik naukowy i literacki*. 1897. Т. XXV. Z. VI. S. 481—498; Z. VII. S. 577—595.
4. Волошинський І. Похоронні звичаї і голосія в Городенщині. *Матеріяли до української етнології*. Львів, 1919. Т. XIX—XX. С. 194—213.
5. Кисілевська О. Похоронні звичаї й обряди в селі Товмачику, Коломийського повіта. Гнатюк В. *Похоронні звичаї й обряди. Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI—XXXII. С. 299—302.
6. Михайловський О. Похоронні звичаї й обряди в селі Тростянци, Снятинського повіта. Гнатюк В. *Похоронні звичаї й обряди. Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI—XXXII. С. 302—315.
7. Онищук А. Похоронні звичаї й обряди в селі Карлові, Снятинського повіта. Гнатюк В. *Похоронні звичаї й обряди. Етнографічний збірник*. Львів, 1912. Т. XXXI—XXXII. С. 315—338.
8. *Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів*. Т. 5. *Поховально-поминальні звичаї та обряди*. Гол. ред. Г. Скрипник. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2020. 464 с.
9. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 704. Арк. 1—51. Серебрякова О.Г. Покуття (польові матеріали, зібрані в Коломийському та Снятинському р-нах Івано-Франківської обл., 2013 р.).
10. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 771. Арк. 1—175. Серебрякова О.Г. Покуття (польові матеріали, зібрані в Тлумацькому, Тисменицькому та Городенківському р-нах Івано-Франківської обл., 2014 р.).
11. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 782. Арк. 1—253. Серебрякова О.Г. Покуття (польові матеріали, зібрані в Городенківському р-ні Івано-Франківської обл., 2016, 2017 рр.).
12. *Архів ІН НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 698. Арк. 1—116. Горошко Л.М. Польові матеріали з Покуття (Коломийський, Городенківський, Тлумацький, Снятинський р-ни Івано-Франківської обл., 2013 р.).
13. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 736. Арк. 1—97. Горошко-Погорецька Л.М. Польові матеріали з Покуття (Тлумацький, Тисменицький, Городенківський р-ни Івано-Франківської обл., 2014 р.).
14. *Архів Інституту народознавства НАН України*. Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 355 б. Арк. 99—106. Паньків М.І. Семья и семейный быт на Покутье (1850—1980). Дисерт. канд. истор. наук. Івано-Франковск, 1988. 188 с.
15. Паньків М. «Мамко моя, зозуленько моя...» (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті). *Берегиня*. 2002. № 1. С. 37—54.
16. Возняк В. *Село моє — України цвіт*. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. 208 с.
17. Гетьман І.В. *Історія села двох братів (Братківці)*. Івано-Франківськ: Бібліотечка газети «Вперед», 2002. 238 с.
18. Петрук М., Петрук Д. *Історія Товмачика: історико-краєзнавчий нарис*. Коломия: Вільний голос, 2000. 96 с.
19. Паньків М. *Весілля у селі Вербівцях на Городенківщині*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 108 с.
20. Серебрякова О. Поминальні мотиви різдвяно-водохресного циклу свят українців (на прикладі мантичних дій з ложками). *Народознавчі зошити*. 2022. № 5 (167). С. 1121—1132.
21. Борисенко В.К. Поховальні звичаї та обряди. *Поділля: історико-етнографічне дослідження*. Київ: Долья, 1994. С. 228—232.
22. Горошко Л. Маністичний аспект застосування води з очисною метою у поховальній обрядовості українців (гуцульський етнолокальний варіант). *Гражда*. 2005. Ч. 11. С. 45—47.
23. Гузій Р. *З народної танатології: карпатознавчі розсліди*. Львів: ІН НАНУ, 2007. 352 с.
24. Гузій Р. Народні засоби полегшення процесу помирання (Карпатська традиція). *Народознавчі зошити*. 1998. № 3. С. 330—334.
25. Гузій Р. Похоронні звичаї та обряди. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат: у 4 т.* Львів, 2006. Т. 2. Етнологія та мистецтвознавство. С. 569—589.
26. Гузій Р. Ритуальне оплакування померлих у похоронній звичаєвості українців Карпат. *Народознавчі зошити*. 2000. № 5. С. 809—815.
27. Гузій Р.Б. *Похоронні звичаї та обряди українців Карпат (XIX—XX ст.): дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія»*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут народознавства НАН України. Львів, 2002. 242 с.

28. Гузії Р., Вархол Й., Вархол Н. Похоронні обряди. *Лемківщина: історико-етнографічне дослідження: у 2 т.* Львів: ІН НАНУ, 2002. Т. 2. Духовна культура. С. 94—109.
29. Коваль-Фучило І. Гуцульський поховальний обряд: динаміка і семантика. *Łemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa.* Słupsk; Zielona Góra; Svidnik: Oficyna wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego. Słupsk; Zielona Góra; Svidnik: Oficyna wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, 2015. Т. V. S. 571—586.
30. Кривенко А. Сімейні звичаї та обряди. *Повсякденне життя галичан у ХІХ — на початку ХХ століття.* Харків: Фоліо, 2020. С. 135—141.
31. Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження.* Львів: ІН НАНУ, 1997. Вип. 1. Київське Полісся. 1994. С. 172—203.
32. Серебрякова О. Піромантика в календарній обрядовості (звичаї та повір'я українців Карпат). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник.* Львів: Логос, 2008. Кн. I. С. 128—134.
33. Сушко В.А. *Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ—ХХІ ст.* Харків: СПДФО Бровін О.В., 2012. 236 с.
34. Сявавко Є.І. Сімейна обрядовість. *Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 314—316.
35. Таран О. Архаїчні елементи передпоховального циклу українців (за польовими дослідженнями Північної Миколаївщини). *Локальна та регіональна специфіка традиційної культури: зб. наук. пр.: матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання».* Одеса: КП ОМД, 2013. С. 505—512.
36. Ткаченко Г. Поховальний обряд на Переяславщині в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. *Peręyaslavica: наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»:* зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2009. Вип. 3 (5). С. 263—266.
37. Ульяновська С. Магічні елементи поліського поховального ритуалу (на матеріалах Волинського та Центрального Полісся). *Народна творчість та етнологія.* 1992. № 2. С. 69—74.
38. Черленяк І.В. Поховально-поминальні обряди українців Закарпаття кін. ХІХ — п. п. ХХ ст. *Записки історичного факультету.* Одеса: Одеський національний університет ім. І.І. Мечнікова, 2016. Вип. 27. С. 197—221.
- nictwo Muzyczne; Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].
- Mroczo, K.Fr. (1897). Sniatynszczyzna. (A contribution to national ethnography). *Scientific and literary guide, VI, VII* (Vol. XXV, pp. 481—498; pp. 577—595) [in Polish].
- Voloshynskyj, I. (1919). Funeral customs and wailing in the Horodenka region. *Materials for Ukrainian ethnology* (Vol. XIX—XX, pp. 194—213) [in Ukrainian].
- Kysilevska, O. (1912). Funeral customs and rites in the village of Tovmachyk, Kolomyja district. In Hnatiuk, V. *Funeral customs and rites. Ethnographic collection* (Vol. XXXI—XXXII, pp. 299—302) [in Ukrainian].
- Mykhajlovskyj, O. (1912). Funeral customs and rites in the village of Trostianets, Sniatyn district. In Hnatiuk, V. *Funeral customs and rites. Ethnographic collection* (Vol. XXXI—XXXII, pp. 302—315) [in Ukrainian].
- Onyshchuk, A. (1912). Funeral customs and rites in the village of Karliv, Sniatyn district. In Hnatiuk, V. *Funeral customs and rites. Ethnographic collection* (Vol. XXXI—XXXII, pp. 315—338) [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H. (Ed.). *Ethnographic image of modern Ukraine. Corps of expeditionary folklore and ethnographic materials. Funeral and memorial customs and rites* (Vol. 5). Kyiv: NAN Ukrainy; IMFE named after M.T. Rylskyj [in Ukrainian].
- Serebriakova, O.H. (2013). Pokuttia (field materials collected in Kolomyjs'kyj and Sniatyns'kyj districts of Ivano-Frankivs'k region). *Archive of the IN NANU (Archive of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine)*. F. 1. Op. 2. Od. save 704. Arc. 1—51 [in Ukrainian].
- Serebriakova, O.H. (2014). Pokuttia (field materials collected in Tlumats'kyj, Tysmenyts'kyj and Horodenkivs'kyj districts of Ivano-Frankivs'k region). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 771. Arc. 1—175 [in Ukrainian].
- Serebriakova, O.H. (2016—2017). Pokuttia (field materials collected in Horodenkivs'kyj district of Ivano-Frankivs'k region). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 782. Arc. 1—253 [in Ukrainian].
- Horoshko, L.M. (2013). Field materials from Pokuttia (Kolomyjs'kyj, Horodenkivs'kyj, Tlumats'kyj, Snyatyns'kyj districts, Ivano-Frankivs'k oblast'). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 698. Arc. 1—116 [in Ukrainian].
- Horoshko-Pohoretska, L.M. (2014). Field materials from Pokuttia (Tlumats'kyj, Tysmenyts'kyj, Horodenkivs'kyj districts, Ivano-Frankivs'k oblast'). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 736. Arc. 1—97 [in Ukrainian].
- Pankiv, M.I. (1988). *Family and family life on Pokutyie (1850—1980)*. (Candidate dissertation). *Archive of the IN NANU*. F. 1. Op. 2. Od. save 355 b. Arc. 1—188 [in Russian].
- Pankiv, M. (2002). My mother, my little cuckoo... («Mamko moja, zozulen'ko moja...») (Funeral and memorial customs and rites in Pokuttia). *Berehynia, 1*, 37—54 [in Ukrainian].
- Vozniak, V. (2003). *My village — Ukraine's blossom*. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].

REFERENCES

- Kolberg, O. (1961). Pokucie. In Kolberg, O. (Ed.). *All works* (Vol. 29, p. 1). Wrocław; Poznań: Polskie Wydawnictwo Muzyczne; Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza [in Polish].
- Kolberg, O. (1963). Pokucie. In Kolberg, O. (Ed.) *All works* (Vol. 31, p. 3). Wrocław; Poznań: Polskie Wydaw-

- Hetman, I.V. (2002). *History of the village of two brothers (Bratkiivtsi)*. Ivano-Frankivsk: Library of the newspaper «Vpered» [in Ukrainian].
- Petruk, M. & Petruk, P. (2000). *The history of Tovmachyk: Historical and ethnographic essay*. Kolomyja: Vil'nyj holos [in Ukrainian].
- Pankiv, M. (2000). *Wedding in the village of Verbiivtsi in Horodenkivshchyna*. Ivano-Frankivsk: Lileja-NV [in Ukrainian].
- Serebriakova, O. (2022). Commemorative motifs of the Christmas and Epiphany cycle of Ukrainian holidays (on the example of mantic actions with spoons). *The Ethnology notebooks*, 5 (167), 1121—1132 [in Ukrainian].
- Borysenko, V. (1994). Funeral customs and rites. In *Podillia: Historical and ethnographic research* (Pp. 228—232). Kyiv: Dolia [in Ukrainian].
- Horoshko, L. (2005). The manistic aspect of the use of water for cleansing purposes in the funeral rites of Ukrainians (Hutsul ethnolocal variant). *Grazhda*, 11, 45—47 [in Ukrainian].
- Huzij, R. (2007). *From folk thanatology: Carpathian studies*. Lviv: IN NANU [in Ukrainian].
- Huzij, R. (1998). Folk remedies for easing the dying process (Carpathian tradition). *The Ethnology notebooks*, 3, 330—334 [in Ukrainian].
- Huzij, R. (2006). Funeral customs and rites. In *Ethnogenesis and ethnic history of the population of the Ukrainian Carpathians: in 4 vols.* (Vol. 2: Ethnology and art history, pp. 569—589). Lviv [in Ukrainian].
- Huzij, R. (2000). Ritual mourning of the dead in the funeral customs of the Carpathian Ukrainians. *The Ethnology notebooks*, 5, 809—815 [in Ukrainian].
- Huzij, R.B. (2002). *Funeral customs and rites of Carpathian Ukrainians (XIX—XX centuries)*. (Candidate dissertation). Ivan Krypjakievych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Huzij, R., Warhol, J. & Warhol, N. (2002). Funeral rites. In *Lemkivshchyna: Historical and ethnographic research* (Vol. 2: Spiritual culture, pp. 94—109). Lviv: IN NANU [in Ukrainian].
- Koval-Fuchylo, I. (2015). Hutsul funeral rite: dynamics and semantics. In *Lemkowie, Wojkowie, Rusini: historia, wspolczesnosc, kultura materialna i duchowa* (Vol. V, pp. 571—586). Slupsk; Zielona Gora; Svidnik: Oficyna wydawnicza Uniwersytetu Zielonogyrskiego [in Ukrainian].
- Kryvenko, A. (2020). Family customs and ceremonies. In *Everyday life of Galicians in the 19th and early 20th centuries*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kutelmakh, K. (1997). Commemorative motifs in the calendar rituals of the inhabitants of Polissia. In *Polissia of Ukraine: Materials of historical and ethnographic research*. Kyiv Polissia. 1994 (Issue 1, pp. 172—203). Lviv: IN NANU [in Ukrainian].
- Serebriakova, O. (2008). Piromantic in calendar rituals (customs and beliefs of the Ukrainians of the Carpathians). In *History of religions in Ukraine: scientific yearbook* (Book I, pp. 128—134). Lviv: Lohos [in Ukrainian].
- Sushko, V.A. (2012). *Life is endless: funeral rites of Ukrainians of Slobozhanshchyna in the 19th—21st centuries*. Kharkiv: SPDFO Brovin O.V. [in Ukrainian].
- Siavavko, E.I. (1987). Family rites. In *Hutsul'shchyna: Historical and ethnographic research* (Pp. 314—316). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Taran, O. (2013). Archaic elements of the pre-funeral cycle of Ukrainians (based on field research in the Northern Mykolaiv region). In *Local and regional specifics of traditional culture: collection of scientific papers: materials of the international scientific conference «Odesa Ethnographic Readings»* (Pp. 505—512). Odesa: KPO OMD [in Ukrainian].
- Tkachenko, H. (2009). Funeral rites in Perejaslav region at the end of the 19th — at the beginning of the 20th century. In *Perejaslavica: scientific notes of the National Historical and Ethnographic Reserve «Perejaslav»: collection of scientific papers* (Issue 3 (5), pp. 263—266). Perejaslav-Khmelnytskyj [in Ukrainian].
- Uljanovska, S. (1992). Magical elements of the Polissia funeral ritual (based on the materials of Volyn and Central Polissia). *Folk creativity and ethnography*, 2, 69—74 [in Ukrainian].
- Cherleniak, I.V. (2016). Funeral and memorial rites of Ukrainians of Transcarpathia at the end of the 19th and the first half of the 20th centuries. *Notes of the Faculty of History* (Issue 27, pp. 197—221). Odesa: Odesa National University named after I.I. Mechnikov [in Ukrainian].